

כנסים

חקר השיח בישראל לתחומיו

זהר לבנת

חקר השיח - כיוונים ושיטות

2 בינואר 2006

אוניברסיטת בר אילן, רמת גן

בתחילת שנת 2006 התקיים באוניברסיטת בר אילן יום עיון תחת הכותרת: **חקר השיח - כיוונים ושיטות**. יום העיון הוקדש לזכרה של פרופ' רחל לנדאו, שהייתה מראשוני חוקרי השיח בארץ וחלוצה בהוראת התחום הזה במחלקה ללשון העברית באוניברסיטת בר אילן.

מטרת הכנס הייתה להציג תמונה של חקר השיח בישראל היום ולשקף תאוריות שונות, שיטות מחקר שונות וסוגים שונים של טקסטים, דבורים וכתובים, המשמשים כנושא למחקר.

פתחה את היום פרופ' יעל זיו, שדיברה על יחסי הגומלין בין דקדוק המשפט ודקדוק השיח, וטענה כי יש להם עקרונות מארגנים משותפים. יחסי הגומלין באים לידי ביטוי למשל באופן שבו הקישוריות משרתת את הלכידות. היא תיארה את תפקידו של סדר המילים במשפט ביצירת קישוריות בשיח. בין העקרונות המשותפים התייחסה פרופ' זיו לקשר בין 'נידון המשפט' ו'נידון השיח'. למרות ההבדלים המשמעותיים בין שני המושגים, היא תיארה את שניהם כקשורים לשאלת ה'אודותיות' (Aboutness), כמפתח לארגון המשפט והשיח. עיקרון מארגן נוסף הוא מבנה היררכי (שעבוד) המתקיים הן ברמת המשפט והן ברמת השיח.

פרופ' שושנה בלום-קולקה דנה בתקשורת חברתית בגיל הצעיר ובשאלת ההתפתחות של יכולות השיחה. היא הציגה שיח עמיתים בין ילדים, והבחינה בין היכולות לבצע פיתום (Voicing), ציטוט ישיר, דיבור עקיף, דיבור משולב, דיווח על פעולת דיבור, ודיבור על דיבור. היא הציגה מחקר משווה בין ילדים בגיל הגן לילדים בני תשע, תוך התמקדות בביצועים של פיתום ושל ציטוט ישיר. לטענתה, משפת הילדים ניתן ללמוד רבות על תפקודי הדרכים של ייצוג הדיבור בשפה טבעית: ראשוניות התופעה, חשיבות הפיתום והאמצעים הפרוזודיים בייצוג הדיבור, המעבר הדיאכרוני-התפתחותי מהראיה להגדה ומרכזיות פונקצית ההדגמה בייצוג הדיבור - עניין שיש בו משום אישוש לתאוריות הרואות בציטוט הישיר סוג של הדגמה; לגרסתן, בציטוט הישיר הדובר מחייב עצמו להיבטים מסוימים בלבד של הנאמר, ולא לכולם.

גם **ד"ר בתיה צור** עוסקת בחקר השיח מנקודת מבט התפתחותית, אולם היא מתמקדת בהפקה של שיח נרטיווי. היא תיארה את כיוון ההתפתחות של הארגון הנרטיווי מתיאור של אירוע בודד או אירועים ופעילויות בודדים ללא קשר ביניהם בגיל שלוש-ארבע שנים, דרך שרשור (chaining) של

ד"ר זהר לבנת היא מרצה בכירה בחוג ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר אילן ועורכת כתב העת **בלשונות עברית**.

אירועים ברצף טמפורלי (של זמן) בגיל חמש-שש שנים ו/או ברצף סיבתי בגיל שבע-שמונה שנים, ועד לארגון תמטי של האירועים במבנה פעולה בגיל תשע-עשר שנים. ההתפתחות **המשמעותית** היא בגיל שש עד שמונה שנים, שבו בולטת התפתחות בפירוט התיאור וגובר השימוש בצורות לשוניות לשם הבעת יחסים מורכבים כמו יחסי אזכור, יחסי סיבה-תוצאה או יחסי זמן.

ד"ר עליזה עמיר חקרה את הראיון החדשותי, והציגה את הבניית השליטה בסוג שיח זה באמצעות שאלות מובילות. כוחו של המבע לא נקבע רק על-פי העיקרון הדקדוקי, אלא על-פי תבחינים שונים שבאמצעותם ניתן לייחס למבעי המראיין 'כוח הובלה'. כוח הובלה של השאלות בראיון קשור במיצובו העצמי של המראיין. באמצעות השאלות המובילות המראיין מצמצם את טווח התגובה של המראיין ומגדיל את שליטתו בשיח. הוא מזמין את אישורו של המראיין לקביעות שהמראיין עצמו מציג, ובדרך זו מעצים את כוחו שלו. שליטתו של המראיין מתעצבת גם באמצעות שימוש באסטרטגיה של מבעים מובילים לקראת התשובה המצופה.

גונן הכהן הציג ניתוח מבני ומערכתי של פעולות בקשה וסירוב בשיח יומיומי לפי גישת חקר השיחה (Conversation Analysis). באמצעות ניתוח של קטע שיחה בין שתי משתתפות הוא הציג את מערכת ארגון הרצף ואת מערכת חילופי התורות. כן הציג והדגים את המונחים 'יחידת מבנה תור', 'מקום חילוף רלוונטי', 'זוג עוקב', 'זוג מקדים פעולה', 'תגובה מועדפת' ו'רצף ביניים'. הניתוח המחיש כיצד השיחה מוסדרת ברמת התור הבודד, כשיש חילופי דברים בכל מקום חילוף רלוונטי, וכיצד חילופים אלה נעשים באופן חוזר על עצמו ומוסדר ולפי כללים הידועים למשתתפים. תורות אלה גם מאורגנים ברמות של זוגות עוקבים ושל רצפי פעולה המסדירים את הפעולות החברתיות המתבצעות בשיחה. אולם מערכות אלו אינן מערכות קשיחות אלא מערכות גמישות, שהמשתתפים בשיחה משתמשים בהן כמשאב לניהול החיים החברתיים. מבנים אלה נתפסים כמבנים אוניוורסליים הנובעים מהסדר החברתי שקיים בכל חברה בעולם, ועל כן, לטענת האסכולה, מתאימים עיקריה לניתוח כל אינטראקציה וכל מצב חברתי.

ד"ר פנינה שוקרון-נגר הציגה דרכים לפיענוח השתמעויות מוסכמות והשתמעויות שיחתיות בראיונות שהתפרסמו בעיתונות הכתובה, על-פי עקרון שיתוף הפעולה של גרייס. היא הבחינה בין שני סוגים של עדויות לפיענוח השתמעויות:

1. עדויות לזיהוי אות לעצם קיומה של השתמעות - עדויות אלה הן הפניה לסימן בטקסט שממנו נגזרת השתמעות מוסכמת, וסימון הפרה שממנה נגזרת השתמעות שיחתית.
2. עדויות להבנה של תוכן ההשתמעות - הסבר ההשתמעות או תגובה לתוכן ההשתמעות.

ד"ר סול אזולוס-אטיאס דיברה על אמצעים להבלעת עמדה בשיח המשפטי, והדגימה כיצד ניתוח פרגמטי של לשון הטקסט מאפשר לחשוף את העמדות של הדובר, בין אם הוא תובע, סגור או שופט, וכיצד אפשר להבליע עמדתיות בתוך תיאור אובייקטיבי לכאורה של העובדות החיצוניות. התכנים שאינם נאמרים באופן מפורש טמונים ברמזים לשוניים, כמו קשרים ולקסיקון, וברמזים חוץ-לשוניים, כגון הנחות מוקדמות; תכנים אלה מפורשים על ידי השומעים כחלק מרבדיו השונים של הטקסט. היא התמקדה במספר אמצעים לשוניים, פרגמטיים, רטוריים וטיעוניים המאפשרים לדובר לערוך את דבריו כך שיעלה מהם מסר שכנועי בכיוון שהוא מעוניין בו, כגון טיעונים רטוריים (טיעונים לא תקפים מבחינה לוגית, אך משכנעים מבחינה פסיכולוגית), משפטי תנאי וברירה, קשרים, הנחות מוקדמות וטופיקות, צורות הפועל (פעיל לעומת סביל), יסודות לקסיקליים מסומנים, ועוד.

ד"ר יעל משלר הציגה את מערכת סמני השיח של העברית היומיומית הדבורה. היא הגדירה את סמן השיח כמבע המקיים שני תנאים: 1. תנאי סמנטי - עליו להיות בעל פונקציה מטא-

לשונית, כלומר לאזכר דבר-מה במישור הטקסט, במישור האינטראקציה בין המשתתפים או במישור התהליכים הקוגניטיביים המתרחשים במוחותיהם בזמן הדיבור; 2. תנאי מבני - עליו להופיע בתחילתה של יחידת הנגנה. היא הציגה גם את המבנה ההיררכי של הטקסט כמורכב מיחידות ברמות היררכיה שונות. לפי זה, הגבולות בין היחידות עשויים להיות גבולות מרמות שונות, והדבר ישפיע על אופיים של סמני השיח שיופיעו באותם גבולות. עקרונית, ככל שהגבול הוא מרמה גבוהה יותר נדרשים יותר יסודות לשוניים שיסמנו אותו.

ד"ר זהר לבנת עסקה בשיח המדעי המופיע במאמרים מתחום מדעי החברה המתפרסמים בכתבי עת שפיטים. היא הציגה את הטקסט הזה כטקסט ארגומנטטיווי והעלתה את שאלת אופיו האובייקטיווי למול שאלת נוכחותו של הדובר. האופי האובייקטיווי של לשון הטקסט מושג באמצעות השימוש במבנים אימפרסונליים: מבנים סבילים, מבעים מטונימיים שבהם ה'מאמר' או ה'מחקר' מוצגים בעמדת מבצע הפעולה, שימוש נרחב בשם הפועל, דרכים אימפרסונליות להצגת תהליך ההיסק, שם עצם לציון פעולה של החוקר, פעלים בבינוני רבים ודיבור של החוקר על עצמו בגוף שלישי. כל אלה מבליעים את נוכחותו של הדובר בטקסט. מאידך, קיימת גם נוכחות של הדובר בגוף ראשון, אולם התבוננות בצורות גוף ראשון רבים מראה כי במקרים רבים אין הן משמשות לאזכור החוקרים עצמם. במקרים מסוימים גוף ראשון רבים מציין קהילה בהקשר חברתי או תרבותי, ולעתים קרובות צורות אלה הן אינקלוסיוויות וכוללות גם את הקוראים. במשמעות זו הן משמשות למעשה כאמצעי שכנוע.

בסיכום יום העיון הציגה **פרופ' אלדעה ויצמן** מבט מסכם ומשווה על ההרצאות שהוצגו בו, מבט שהיה בו משום תמונה רחבה של הנושאים, הכיוונים והשיטות של חקר השיח כיום.